

Володіння мовою держави є визначальною ознакою громадянина

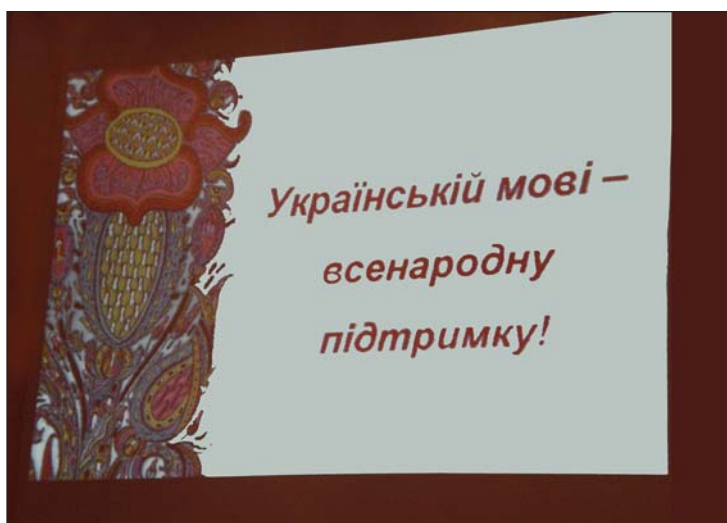
Відзначення 9 листопада Дня української писемності та мови як офіційне державне свято започатковано 1997 р. указом Президента України 1994-2005 рр.

Л.Д. Кучми. Розуміння керівниками держави важливості державної мови як об'єднувачого чинника для всіх громадян є визначальним у формуванні мовної політики держави. Для України, розмаїтої за своїм етнічним складом, мовне питання залишається важливим і як ніколи актуальним, оскільки в українському суспільстві, як стверджують фахівці, переважає не прагматичне ставлення до української мови як до засобу комунікації, а ставлення до мови як до національного скарбу — надзвичайно цінної частини національної спадщини.

Лариса Кислюк

канд. філол. наук,
докторантка
Інституту української мови
НАН України,
літературний редактор
журналу "Світогляд",
м. Київ

Учасники круглого столу "Українській мові — всенародну підтримку" — Президент України *Л.Д. Кучма* (1994-2005 рр.); президент НАН України, академік НАН України *Б.Є. Патон*; директор Інституту української мови НАН України, член-кореспондент НАН України *П.Ю. Гриценко*, віце-президент НАН України, директор Інституту теоретичної фізики ім. М.М.Боголюбова НАН України, академік НАН України *А.Г. Загородній*; директор Інституту археології НАН України, академік НАН України *П.П. Толочко*

9 листопада 2011 року до Дня української писемності та мови у Великому конференц-залі НАН України відбувся круглий стіл "Українській мові — всенародну підтримку" за участю Президента України *Л.Д. Кучми* (1994 - 2005 рр.), президента НАН України *Б.Є. Патона* та провідних вітчизняних учених, письменників, видавців, журналістів. Організував захід Інститут української мови НАН України — ровесник незалежної держави, який у жовтні 2011 року відсвяткував своє двадцятиліття.

Відкрив зібрання президент НАН України академік *Б.Є. Патон*, наголосивши у привітальному слові, що проблеми історії української писемності й української мови залишаються в центрі уваги Національної академії наук, про що свідчать десятки словників, граматик, мовних атласів, серії писемних пам'яток, опублікованих упродовж років незалежності. Однак, на тлі здобутків ще більше увиразнюються завдання, які треба розв'язувати за будь-яких умов, зокрема, необхідність створення словників нового покоління, нових граматик і праць з історії української мови та її зв'язків з іншими мовами світу. Актуальним є видання нових пам'яток української мови.

Але головною проблемою залишається: як вплинути на підвищення суспільної ролі української мови в державі, як досягнути мовної гармонізації українського суспільства і водночас — деполітизації мовного життя в Україні. Ми є свідками того, наскільки сьогодні питання мови спекулятивно заполітизовано, як його використовують у міжпартійних змаганнях. А має бути інакше: гору мають брати не політичні амбіції, а науково виважені оцінки й висновки, на яких ґрунтується політика мовного будівництва в державі.

Про необхідність академічного наукового забезпечення сучасного розвитку української мови підкреслив у своєму виступі директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук професор **П.Ю. Гриценко**. За двадцять років незалежності мовна ситуація в державі зазнала відчутних змін — українська мова стала державною, загальнообов'язковою у багатьох нових сферах використання; у правовому плані розширилося поле її функціонування. Сучасне буття української мови характеризують кілька визначальних чинників. Перший — продовження традицій попередніх десятиліть, з урівноваженням дотримання вимог сформованої норми і відносної свободи в мовотворчості. Другий — відмова від низки обмежень, зокрема, від цензурування тексту не тільки щодо змісту, а й форми — його мови, з покладанням усієї відповідальності на авторів; широке входження у щоденне коло читання текстів 1920—1930-х років ("Розстріляного Відродження") і практики мови діаспори, що створило ситуацію реального мовного дво- чи багатовладдя в Україні (звідси — зміни мовних орієнтирів окремих видавництв та засобів масової комунікації; вимоги негайної заміни правопису).

Водночас зруйновано механізми державного впливу на мовну ситуацію, насамперед на якість мовної продукції, включно з підручниками для шкіл, вищих навчальних закладів. Держава, фінансуючи видавничі чи медійні проекти, виявилася безсилою щодо впливу на мовну практику. Видавництва миттєво знизили якість редагування і якість коректури: пішли у світ друковані твори з незчисленною кількістю помилок, зокрема й у словниках. Обниження рівня мови виявилось загрозливим, а навала низькомовної продукції (включно з "художніми" творами) нерідко перекривала обсяги мовно прийнятних текстів.

Усвідомлення цих руйнівних для мови процесів має стимулювати спеціальні наукові програми, державні заходи, громадські рухи, аби сучасне і завтрашнє покоління не залишилося *безмовним чи напівмовним*. Це реальна загроза, і не тільки для мовної ситуації в Україні з її історичними та культурними реаліями. Про цю загрозу пишуть російські, польські, чеські мовознавці. Глобалізація є однією з її причин, але більша загроза йде від загальної деугманізації сучасного суспільства, в якому книга (і читання як різновид розумової діяльності) значно поступилася іншим джерелам отримання інформації, часто недосконалим у мовному плані. *Мова у сучасному суспільстві стає "надлишковою", хоча володіння мовою є визначальною ознакою людини*.

Саме необхідність об'єктивно оцінювати мовну ситуацію в Україні, стан української мови, насамперед з позицій загальногуманітарних, спонукає НАН України до глибокого опрацювання наукових мовознавчих проектів. Для мовознавців першочерговим залишається вивчення динаміки української мови у мінливих реаліях сьогодення і забезпечення двоєдності її розвитку: збереження стабільності (норма, правопис) й поступової еволюції структури мови. *Розумний консерватизм і розумне оновлення* — лише на цих двох засадах можна утримати живою і пружною (а не змертволюю!) нашу мову. Горнути все нове в словники — означає "з добрими намірами" зруйнувати мову, її обов'язковий стрижень стабільності. Створювати нові словники та граматичні описи потрібно, спираючись на оновлену методологію добору й атестації мовних явищ, а не горнучи все підряд, що пливе через пресу, телеканали та індивідуальне слововживання.

З цих позицій в Інституті української мови укладено додатковий 12 том академічного тлумачного "Словника української мови" з реєстром у понад 70 тисяч одиниць. Електронний варіант цього тому вже готовий, на часі — підготовка до друку паперового накладу видання.

Завідувач відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України, член-кореспондент НАН України **С.Я. Єрмоленко** представила присутнім диск "**Говоримо і пишемо зразковою українською мовою**", випущений спільними зусиллями Інституту української мови НАН України та Фонду Президента Леоніда Кучми "Україна", на якому вміщено в оцифрованій формі 70 випусків

збірника "Культури слова", який виходить у світ з 1967 року, а з часу створення Інституту української мови є одним із його авторитетних друкованих органів. Слово "говоримо" в назві диску, як пояснила **С.Я. Єрмоленко**, на жаль, умовне, адже це не звуковий його варіант (мати такий було б, як каже молодь, класно!). Основний задум — дати відомості про культуру мови і слова. Цей диск для тих, хто хоче вивчити і зрозуміти, що таке культура української мови: для студентів, викладачів і для науковців. На ньому вміщено аналіз унормованих зразків української мови різних стилів, художнього слова, пояснено численні випадки слововживання, наголоси, поінформовано про походження письма, різноманіття діалектів української мови. На диску можна легко відшукати необхідне слово, знайти відповіді на актуальні запитання (на зразок: *в Україну чи на Україну?*). Фактично, через цей збірник досліджень-мініатюр автори пропагують зразкову літературну українську мову. Серед авторів — не лише науковці, а й учителі, мовці-практики, диктори українського радіо **Микола Погрібний** і **Павло Громошенко**, видатний співак **Дмитро Гнатюк**, письменники **Максим Рильський**, **Борис Тен**, **Петро Панч**. Користувачі матимуть змогу простежити за півстоліття, як розвивалася наука про культуру мови.

Культура слова в широкому розумінні — це українська мова у просторі й часі. А головна дійова особа культури мови — це норма, яка, звичайно, є змінною. Літературна нормована мова — це культурна мова. Літературну норму створює суспільна думка, осяяна майстерністю, творчістю письменників. Критерій становлення норми — це вживання слова, його функціонування в художній літературі. Що-

правда, нині висувається інша версія — функціонування в інформаційному просторі, засобах масової інформації.

Другий критерій, де фіксується норма, — словники. Хоч словників сьогодні дуже багато (до цього долучилися різні видавництва), проте є поняття — академічний словник. Саме академічні словники та довідники з культури мови, створені в Національній академії наук України, залишаються джерелом надійної інформації про літературну норму.

Дискусії у науковому середовищі на тему норми були і будуть, особливо їх багато в наш час. Однак, у теперішньому демократичному і водночас хаотичному світі стабільною повинна залишатися передусім шкільна мовна практика.

На жаль, актуальними є слова академіка Івана Дзюби про те, що сьогодні українське слово — як недоглянута дитина серед добре вгодованих, всебічно розвинених, спортивно тренуваних. Цій занедбаній дитині потрібні любов, милосердя, батьківська і материнська опіка, а не те холодне, формальне визнання, яким, на жаль, нерідко обмежуються високі вуста.

Інститут української мови опублікував у видавництві "Знання" перший том нового академічного **Російсько-українського словника** у 4-х томах, який представила заступник директора Інституту з наукової роботи, завідувач відділу лексикології та лексикографії, керівник авторського колективу **І.С. Гнатюк**. Цей словник, обсягом понад 180 тисяч російських слів, відповідає сьогоденній потребі ґрунтовно, якнайповніше охопити лексичний склад сучасної російської мови та подати його адекватні українські відповідники. Видання розраховане на найширші кола читачів, його призначення — бути надійним довідником при перекладі найрізноманітніших російських текстів українською мовою. Це фундаментальна праця колективу лексикографів різних поколінь відділу лексикології та лексикографії, започаткована ще у 90-х рр. ХХ ст., над якою починали працювати автори попереднього видання **"Російсько-українського словника"** у 3-х томах 1968 р. **С.І. Головащук**, **Л.С. Паламарчук**, **Л.Г. Скрипник**, і продовжили естафету **Т.В. Цимбалюк-Скопненко**, **О.М. Миронюк**, **І.А. Самойлова**. Всіляко підтримують цей проект національної ваги **В.В. Німчук**, **П.Ю. Гриценко**. Тому новий словник ґрунтується на здобутках, найкращих напрацюваннях знаних українських лексикографів, і є істотно доповненим та оновленим виданням, яке містить і нову, й актуалізовану так звану "репресовану" українську лексику, відповідає сучасним лексико-стилістичним нормам української мови, містить багатий лексико-фразеологічний матеріал російської та української мов.

Головний редактор видавництва "Знання" **В.П. Розумний** запевнив учасників круглого столу, що, незважаючи на високу складність роботи, через два роки, наприкінці 2013 р., світ побачить 4 й, завершальний том нового "Російсько-українського словника".

Голова Українського фонду культури, академік **Б.І. Олійник** вкотре наголосив на нагальній необхідності створити в Україні Комітет захисту української мови, адже кожна цивілізована нація має такий комітет. Він одразу реагував би на будь-які порушення в сфері мовного буття і мав би право виходити на найвищі щаблі української влади та інформувати наших можновладців про мовні проблеми суспільства.

Генеральний директор Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, голова Українського комітету славістів, академік НАН України **О.С. Онищенко** представив друге доповнене академічне видання 2011 р. (перше видання 2001 р.) видатної пам'ятки української мови та

українського мистецтва — **Пересопницького Євангелія** (1556—1561), одного з перших перекладів євангельського тексту українською мовою, на якому складають присягу на вірність Україні та її народу президенти України. 2011 рік оголошено роком Пересопницького Євангелія у зв'язку з відзначенням 450-ліття пам'ятки, яка має не лише українське, а й загальнослов'янське значення. У науковому перевиданні, здійсненому Національною бібліотекою України ім. В.І. Вернадського разом із Українським мовно-інформаційним фондом НАН України, в повному обсязі подано транслітерований текст Євангелія, вміщено словопоказчик із граматичною характеристикою кожної словоформи та її місцем у тексті. Видання доповнене науковими дослідженнями пам'ятки, які здійснили член-кореспондент НАН України **В.В. Німчук** і директор Інституту української мови **П.Ю. Гриценко**, бібліографією, кольоровими ілюстраціями окремих аркушів з оригіналу Євангелія тощо. Це та пам'ятка, яку треба популяризувати не лише в Україні, а й поза нею, що й роблять видавці, даруючи примірники видання провідним бібліотекам світу.

Директор видавництва "Адепт-Україна", яке здійснило перевидання Пересопницького Євангелія, **І.В. Шнак** розповів про спільну чотирирічну роботу науковців НАН України та видавництва саме над зменшеним, адаптованим виданням пам'ятки, перекладеним сучасною українською мовою, а не факсимільним виданням, а тому призначеним не лише для праці фахівців, а й для кола пересічних читачів.

Проект видання розпочато 25 жовтня 2007 р., другий етап проекту — безпосередньо друк — тривав із 9 листопада 2010 р., й ось, через рік видання успішно завершено і книгу презентовано майже в усьому світі. У книзі паралельно подано тексти оригіналу та сучасного українського перекладу для унаочнення книжної староукраїнської мови, якою написано цю пам'ятку. Отже, сьогодні є факсимільне видання оригіналу, адаптований його переклад, заплановано так звану книгу пам'яті про всіх, хто доклав праці над цією визначною книгою. Видавництво взяло на себе зобов'язання якнайширше презентувати Пересопницьке Євангеліє в Україні та поза її межами. Сьогодні всі найбільші бібліотеки світу мають це видання, у чому видавництву допомагають меценати-українці.

Директор Інституту історії НАН України академік **В.А. Смолій** представив спільне видання Інституту історії, Інституту української мови, Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та Центрального архіву в м. Києві — визначну пам'ятку національної правової та історичної культури XVIII століття, **Конституцію Пилипа Орлика**, яка вийшла друком у видавництві "Світ". Хоча друкували й інтерпретували її неодноразово, виявляється, публікували й цитували далеко не все з цієї пам'ятки. У пошуках оригіналу в Московському архіві давніх актів історики знайшли оригінальні документи й зробивши копії, привезли в Україну, вперше після **О. Бодяньського**, який бачив і надрукував 150 років тому цей документ латинською мовою. Виявилося, що це —

відкриття не лише для істориків і правників, а й для мовознавців. **В.В. Німчук**, фахівець з історії мови, який спорядив видання докладним історико-мовним коментарем, високо оцінив знахідку, оскільки текст відбиває стан української мови початку XVIII століття, а отже, розширює емпіричну базу історико-лінгвістичних студій української мови. Глибокий аналіз знайдених матеріалів виявив, що в попередніх публікаціях багато пропущено, сфальсифіковано чи міфологізовано за багато десятиліть і століть. Виявилося, що навіть справжня назва документу — **"Договори і постанови прав і вольностей військових"**, а не **"Пакти і конституції української козацької держави"**. В останньому виданні зроблено переклад пам'ятки багатьма мовами, подано ґрунтовні наукові коментарі: мовознавчі та історичні. Отже, це справді наукове видання документу без купюр і перекручень політичного характеру.

Представлені на круглому столі наукові видання й обговорені проблеми — це, швидше, ескіз загальної дискусії довкола ситуації української мови в Україні, того, що робить сьогодні академічна мовознавча спільнота для збереження, поширення знань українською мовою і про українську мову, а озброєний знаннями не відступити від своєї мови, культури й історії. Це переконливо доводять презентовані на круглому столі праці науковців Інституту української мови НАН України, здійснені в спілці з іншими науковими установами НАН України, видавництвами та громадськими фондами.

